

УДК 376.54: 7

Комаровська О. А.

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ ЯК ВЕКТОР СТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ МИСТЕЦЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті аналізується зміст і структура художньо-освітнього простору мистецького навчального закладу, встановлюються аналогії з поняттям художнього образу, обґрунтовується визначальне значення художньо-освітнього простору як педагогічної умови розвитку особистості – суб'єкта простору.

Ключові слова: художній простір, художньо-освітній простір, художній образ, діалог, суб'єкт простору.

Актуальність проблеми, зазначеної в назві статті, пов'язана зі зростанням уваги до понять освітнього простору, освітнього середовища, оточення особистості тощо, особливо з огляду на складний, динамічний й суперечливий, сповнений контрастами соціум. Загалом, у педагогіці та психології оточення підростаючої особистості завжди визнавалось як надзвичайно важливий чинник розвитку цієї особистості, розкриття її творчого потенціалу, на чому наголошували свого часу ще Я.А.Коменський, Ж.-Ж.Руссо, І.Г.Песталоцці, у ХХ ст. – Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, А.С.Макаренко, С.Л.Рубінштейн, В.О.Сухомлинський, С.Т.Шацький та багато інших. У сучасних філософських, психолого-педагогічних дослідженнях аналізується взаємодія простору, середовища та особистості, висувається теза про зростаючий вплив простору як на окремі системи суспільства, так і на життєдіяльність кожної окремої особистості як суб'єкта суспільства, визначається оптимальний зміст освітньому простору конкретного навчального закладу та рівень його ефективності в залежності від функціонування в широкому соціокультурному просторі тощо (В.Ю.Биков, Ю.С.Мануйлов, В.І.Панов, Н.М.Рибка, В.І.Слободчиков, А.В.Хуторської, А.Д.Цимбалару, В.А.Ясвін та ін.). Актуальність проблематики освітнього простору мистецького навчального закладу загострюється в зв'язку з актуалізацією процесів усвідомлення суспільством значущості мистецтва й мистецької освіти, розвитку мистецьких здібностей у розкритті творчого потенціалу особистості, незалежно від обраної професії, як визначального чинника гармонізації суспільства загалом.

Безперечно, зміст освітнього простору зумовлюється призначенням конкретного освітнього закладу в системі освіти – його метою, завданнями, спрямуванням тощо, тобто потребує уточнення даного контексту. В закладі, який призначений виявляти, розвивати, здійснювати методичний супровід художньо обдарованих особистостей, такий простір трансформується в *художньо-освітній*. У педагогіці та мистецтвознавстві подається ряд тлумачень поняття, зокрема йдеться про художньо-освітній простір суспільства як «художню й освітню життєтворчість особистості в умовах конкретно визначеної культурної парадигми», як «мережу більш чи менш замкнених циклів обертання художніх та освітніх практик», зрештою як поєднання природи художнього й освітнього в життєвому світі людини, що виступає як основа її життєствалення тощо [8, с. 31].

Однак очевидно, що і в науково-методичному, й практично-педагогічному плані поняття художньо-освітнього простору потребує як змістового уточнення, так і чіткого окреслення структури, передусім для з'ясування механізмів його творення й функціонування як провідної умови розвитку особистості – суб'єкта цього простору.

© Комаровська О. А., 2011

Розв'язання проблем є нагальним і в зв'язку з очевидною дисгармонізацією сучасного художньо-освітнього простору, оскільки навколо особистості, світогляд й ціннісні позиції якої лише формуються, такий простір центрується стихійно, педагогічно некеровано. Вищезазначене і зумовило мету статті – проаналізувати поняття художньо-освітнього простору в педагогічному контексті, розглянути механізми його творення й функціонування.

Найближчим до поняття «художньо-освітній простір» є поняття “простір художній”. Останнє вживається в естетико-філософських та мистецтвознавчих джерелах у таких значеннях, наприклад, як «простір культури» в широкому розумінні, як простір закладу культури або мистецтва («музейний», «театральний», «виставковий»), як простір творчості певного митця тощо, але здебільшого застосовується в інтерпретації творів мистецтва: «простір музичного (поетичного, театрального і т.п.) твору», «художній простір драматургії» і т.п. Мистецтво, яке виступає невід'ємною площиною для обох просторів, є складовою культури як широкого феномена. Отже сутність поняття художньо-освітнього простору передусім доцільно шукати на перетині змістового наповнення культурного і освітнього просторів, кожен з яких є часткою соціального. Спираючись на теорію системного мислення як «вищого завоювання пізнавальної енергії самої культури», М.С.Каган синтезує множинні її визначення, в результаті чого культура постає, як «світ людини» і як її власна «людська якість», котра втілюється в розмаїтті форм і способів її *практичної, духовної і практично-духовної діяльності* [3, с. 7]. Наведене визначення є близьким до того глибокого аналізу поняття культурного простору, яке криється у працях П.О.Флоренського: культурний простір криє в собі духовно-символічний зміст, втілює рухому, багатоманітну дійсність, визначає спосіб людського мислення, відтак культуру слід розуміти як «діяльність з організації простору. В одному випадку, це – простір наших життєвих відношень... В інших це простір мислимий, мислима модель дійсності» [9, с. 20,55]. Культурний простір порівнюється зі Всесвітом, узагальнено постає як втілення *образної моделі* оточуючого світу, яка створюється людиною, котра вкладає в процес творення своє бачення цього світу. Створений людиною простір починає жити самостійним життям, в свою чергу активно впливаючи на людину – і через зовнішні форми (речові, предметні, знакові), і через її внутрішній світ, зміни в ньому, далі – впливає на образ думок, поведінку, зрештою спричиняє зміни в самому образі життя. Культурний простір втілюється в реальних діях людини, котра наповнює духовним змістом культурний простір, який, в свою чергу, несе на собі «печатку» людини, поза якою не існує [1].

Таким чином, численні й багатоаспектні тлумачення сутності художнього простору як складової культурного неминуче наближаються до змісту поняття *художнього образу*: простір, створений на основі уявлень його творців-суб'єктів крізь призму образної інтерпретації-втілення дійсності. Важливо: П.О.Флоренський у вищезгадуваній праці зазначав, що творячи в просторі, який відчувається й мислиться, переживається й уявляється, людина відтворює його організацію у своїй творчості, наслідую простір і тим самим підтверджує свою життєву причетність до нього (наводиться за аналізом неопублікованих фрагментів рукопису О.Генісаретським [2]). Слід погодитись і з Ю.М.Лотманом, на думку якого художній простір твору мистецтва фактично являє собою образну модель світу, яка втілюється мовою просторових уявлень автора; а сам простір моделює різноманітні зв'язки картини світу. При цьому мова просторових відношень як засіб художнього моделювання надзвичайно важлива, оскільки належить до первинних й основних [6]. Дійсно, за змістом художній простір і художній образ щільно пов'язані, художній простір не лише має образний зміст, а й сам по собі виступає засобом характеристики світу

образів конкретного твору [М.С.Каган, в ряді досліджень]. Незалежно від природи конкретного мистецтва, в творах (образах) опредмечується простір реального світу як образ цього простору на рівні художнього узагальнення [5].

Таким чином, у тлумаченнях художнього простору, а отже і художнього образу твору мистецтва можна виокремити ті суттєві характеристики, які логічно проектується на зміст художнього простору мистецького навчального закладу, тобто художньо-освітнього простору [4], а саме:

- художній простір втілює в мистецтві те *чуття простору людиною*, котре пронизує *всю культуру* і є її основою, він притаманний всім структурним складовим культури – матеріальній, духовній, художньо-творчій, духовно-матеріальній тощо [3; 7]. Отже, безумовно, визначення «художній» виступає базовим для змістового наповнення освітнього простору мистецького навчального закладу, причому як провідної педагогічної умови реалізації його мети і змісту діяльності, а це – мистецька творчість; власне освітній простір такого закладу і створюється багатоманітною мистецькою творчістю усіх його суб'єктів – як процесом і результатом, які зумовлюються реалізацією внутрішніх резервів кожної особистості-суб'єкта, комплексу його обдарованості;

- у творах мистецтва художній простір характеризує *світ образів*, отже сам по собі має *образну природу і характер*; художній простір доцільно розглядати як систему художніх засобів творення образу і художньої інтерпретації дійсності на шляху творення цього образу; відповідно художньо-освітній простір мистецького навчального закладу створюється суб'єктом через систему мистецьких засобів у процесі художньої діяльності (творчості), результатом якої виступає *художній образ закладу*; тобто художньо-освітній простір мистецького навчального закладу також має *художньо-образну природу*;

- структурні елементи і художнього і власне художньо-освітнього простору – це своєрідні численні образні «світи», або внутрішні світи кожного суб'єкта - творця, світи створених ними продуктів творчості, світи спілкування з мистецтвом і навколо мистецтва та навколо продуктів власної творчості. З такої точки зору, простір мистецького навчального закладу і перетворюється на систему взаємопов'язаних художніх образів – самого закладу, його структурних мистецьких одиниць (відділів, класів педагогів як моделей мистецьких шкіл, творчих майстерень), образів самих учнів і викладачів як митців, узагальненого образу випускника, творчої атмосфери, яка панує в закладі, тощо;

- по відношенню до твору мистецтва художній простір виступає як глибинний *зв'язок змістових частин*, що забезпечує внутрішню нерозривну єдність, інтегральну цілісність образності (єдність форми і змісту), що породжує його естетичність; по відношенню до художньо-освітнього простору закладу його художня складова також забезпечує і водночас забезпечується цією нерозривною образно-структурною єдністю компонентів (структурно – змістових складових), що породжує результат – неповторну творчу атмосферу, образну унікальність творчого процесу в закладі загалом, створену саме художніми засобами. Унікальність сукупного творчого процесу закладу із синергетичним ефектом утворюється поєднанням унікальності творчих процесів кожного суб'єкта, відчуттям кожним суб'єктом індивідуально особливої творчої атмосфери його особистого перебування в цьому закладі, яка має витоком орієнтованість педагогічного процесу на визнання цієї унікальності кожного суб'єкта й індивідуально-особистісний підхід до розвитку його потенціалу;

- художній простір твору (і його художній образ) формується одночасно тим, хто його творить, і тим, хто його сприймає, причому цей процес супроводжується

і здійснюється завдяки включеності і перших, і других у багатоаспектний *діалог*. Мінливий, гнучкий характер художнього простору твору зумовлюється багатоваріантністю, множинністю його інтерпретацій реципієнтом або виконавцем і цим демонструє свою принципову *відкритість*. Створюючись діяльністю своїх суб'єктів як втіленням їх духовного світу, естетичних позицій, здібностей, цінностей і т.д., художньо-освітній простір набуває самостійності, завдяки якій *починає у відповідь активно впливати на суб'єктів*, забезпечуючи їх особистісний розвиток.

Таким чином, проекція виокремлених особливостей художнього простору як складової культурного на простір навчального закладу мистецького спрямування показує, що, виходячи з розуміння простору як діяльності з його організації (П.О.Флоренський), *художньо-освітній простір навчального закладу* – це діяльність і результат діяльності з організації цього простору в процесі навчання, і ще точніше (з позиції «простір як модель дійсності» - М.С.Каган, Ю.В.Лотман та ін.) художньо-освітній простір – це діяльність з втілення і саме втілення в просторі навчального мистецького закладу образу дійсності, утвореного творчою уявою кожного суб'єкта в їх діалогічній взаємодії, – як інтерпретації цієї дійсності художніми (мистецькими) засобами у процесі навчання мистецтву, як вираження ціннісного ставлення і до мистецтва загалом, і до власної творчості зокрема. Зрештою, діяльність зі створення художньо-освітнього простору спрямовується на створення цілісного еталонного, ідеального образу цього закладу як моделі існування в ньому. Оскільки в мистецькому закладі засоби створення образу у процесі творчості суб'єктів – мистецькі, цей образ і наближається до витвору мистецтва.

Все ж справедливо буде зауважити, що образ художньо-освітнього простору мистецького навчального закладу називаємо «художнім» дещо умовно, з певними уточненнями. А саме: художній простір твору притаманний передусім не реальному світу, а образним моделям дійсності, які закладаються у твір. Очевидна різниця між ним і реальним простором мистецького закладу полягає в тому, що в творі мистецтва простір не є реальністю, він існує в уяві і митця, і реципієнта. Одночасно художній образ твору мистецтва володіє такими характеристиками, які не можуть бути притаманними реальному простору мистецького освітнього закладу. Однак, спільним є те (що і дає підстави для аналогій між обома просторами), що:

- по-перше, безумовно, при творенні художньо-освітнього простору закладу для народження його образу застосовуються засоби виразності, притаманні мистецтву;
- по-друге, його творці-суб'єкти, використовуючи ці засоби виразності мистецтва, орієнтуються на певний естетичний ідеал,
- по-третє, художньо-освітній простір закладу і його образ можливо створити лише через мистецьку творчість як основний вид творчої діяльності в ньому;
- і нарешті, четверте, і образ будь-якого твору мистецтва, і образ навчального закладу, втілений в його художньо-освітньому просторі, реалізуються у предметно-речовій формі, як матеріалізація духовного змісту виразними засобами видів мистецтв, внесеного його авторами – митцями або авторами – суб'єктами простору, які фактично виступають в ролі митців.

Проведення паралелі між художнім образом твору і художньо-освітнім простором неминує призводити до позиціонування останнього як провідної *педагогічної умови* розвитку його суб'єктів – учнів мистецького навчального закладу. В такому разі педагогічною умовою, яка має забезпечити його функціонування, виступає багатоступеневий *діалог*, який базується на спів-подієвості суб'єктів,

забезпечує відкритість простору, визнання унікальності кожного, орієнтується на персоналізацію створюваного простору, його динамічність, вихід свідомості і вчинків суб'єкта за межі художньо-освітнього в життєвий.

Своєрідно помножені на зміст навчання, контури якого в мистецькому закладі окреслені саме мистецтвом у різноманітних проявах, а також на мету – розвиток особистості митця, зазначені чинники призводять до того, що образ закладу виявляється максимально наближеним до витвору мистецтва як результату творчої діяльності особистостей, які володіють розвинутою здатністю до діалогу (в тому числі внутрішнього діалогу, самоспілкування, як його розуміли зокрема М.М.Бахтін, Л.С.Виготський, К.С.Станіславський), до невід'ємних від здатності до діалогу емпатії та особистісної рефлексії (І.Д.Бех), які й розкриваються в описаних педагогічних умовах і одночасно забезпечують їх дію, отже – оптимізують розвиток комплексу обдарованості кожної особистості. Адже очевидно, що описаний простір є системним явищем, що об'єднує зовнішні (реальні, об'єктивні, матеріальні) параметри, а також способи його втілення (мистецькі виразні засоби), авторське бачення – інтерпретацію, що наповнює зовнішні матеріальні параметри духовним естетичним змістом. Хоча він народжується діяльністю кожного суб'єкта у взаємодії з іншими суб'єктами, проте індивідуально інтерпретується кожним, виступає результатом його особистої творчості і водночас – предметом, матеріалом, з яким суб'єкт працює, розвиваючи свої здібності, висловлюючи власне ставлення і переживаючи зміни в ньому, засобом і умовою такого розвитку.

Оскільки художньо-освітній простір мистецького закладу як його образ, що одночасно твориться і сприймається його суб'єктами, котрі по черзі виступають в ролях його авторів або глядачів - слухачів, остільки важливим педагогічним результатом виступає осмислення цього багаторівневого, багатогранного, динамічного утворення, яке постійно змінює своє змістове наповнення. До творення й удосконалення залучаються нові автори – суб'єкти: і нові члени колективу закладу, і ті, хто перебуваючи в ньому триваліший час, починають відчувати потребу в такій творчості.

У практичному аспекті художньо-образна змістовність художньо-освітнього простору накладається на специфічну структуру конкретного освітнього закладу, взаємозв'язок (діалогічна взаємодія) компонентів якої забезпечує реалізацію його особистісно-розвивальної функції. А саме: художньо-освітній простір є системою, в якій взаємодіють основні складові – підсистеми, що виступають як системні явища іншого порядку. Перша складова художнього простору – духовно-мистецьке життя навчального закладу, яке втілюється у різноманітних формах (уроки, позаурочне життя – постановки, конкурси, відвідування театрів, філармоній, естрадних концертів, сценічні виступи і участь у виставках та інших заходах самих суб'єктів як авторів, насичене мистецькими враженнями дозвілля поза педагогічним керуванням тощо). Системоутворюючим елементом цієї системи і виступає організація діалогу (провідної педагогічної умови функціонування простору як гармонійного і творчого); суб'єкти простору – учасники-творці мистецького життя активно спілкуються з приводу нього: аналізують власну творчість, дискутують, діляться враженнями щодо конкретної мистецької діяльності та її результатів, способів удосконалення простору тощо). Спілкування має результатом усвідомлення кожним спроможності творити простір, що відбувається в рівноправному діалозі з іншими його членами: митцями, вчителями, батьками, школярами з інших навчальних закладів у процесі спільної підготовки, дискусій, створенні спільних проєктів, «зворотному» зв'язку з діячами культури. У такий спосіб виховується потреба і здатність самому впливати на простір, творити його.

Друга складова художньо-освітнього простору – художньо-предметне оточення як поле, в якому уможлиблюється спілкування (інтер'єр, виставкові та інформативні стенди, шкільна преса, організація музейної справи, оформлення будь-яких шкільних подій і т.ін.). При цьому предметне оточення ніякою мірою не є лише фоновим чинником зовнішньої естетизації фізичного середовища. Його дієвість «включається» тоді, коли виступає як відображення мистецької діяльності суб'єктів, як природна матеріалізація задуму, ініціюється та створюється суб'єктами художнього простору. У такий спосіб предметне оточення починає відігравати роль не лише передавача мистецької інформації, а й стимулятора її естетичного осмислення та подальшого художнього пізнання, отже – умовою розвитку кожною особистістю свого потенціалу.

Експрес-огляд діяльності ряду мистецьких навчальних закладів дає підстави припустити, що в багатьох з них на емпіричному рівні присутні елементи художньо-освітнього простору, окремі тенденції його формування. Це потребує окремого вивчення, узагальнення, як і оцінка результативності впливу такого простору на особистість, що певною мірою окреслює перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Бабаева А.В. Современная западная философия о культурном пространстве/ А.В.Бабаева//Современная философия как феномен культуры: исследовательские традиции и новации. Материалы научной конференции/ Под ред. А.С.Колесникова. - Серия "Symposium". - Выпуск 7. - СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001.– 224 с.
2. Генисаретский О.И. Пространственность в иконологии и эстетике священника Павла Флоренского/О.И. Генисаретский//Флоренский П.А. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях.- М. : Издательская группа "Прогресс",1993. - 321 с. – С. 9–46.
3. Каган М.С. Введение в культурологию/Курс лекций.Под ред. Ю.Н. Солонина, Е.Г. Соколова.- СПб., 2003.- С. 6-14.
4. Комаровська О.А. Художній образ твору як прояв обдарованості митця/ О.А.Комаровська// Мистецтво та освіта. – 2009. - № 4. – С. 2-6
5. Коптель Н. В. Художественное пространство второй половины XX века: Автореф.... канд. философ. наук/ Н. В. Коптель. – Саратов, 2007 -25 с.
6. Лотман Ю.М. Художественное пространство в прозе Гоголя// Ю.М.Лотман. В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь. - М. : Просвещение, 1988 .- С.251-292.
7. Никитина И.П. Пространствомира и пространство искусства/ И.П.Никитина. - М.: Издательство РГГУ,2001. - 212 с.
8. Троєльнікова Л.О. Художньо-освітній простір як культуротворчий чинник розвитку українського суспільства у ХХ столітті. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства. Спеціальність 26.00.01 – Теорія та історія культури / Л.О.Троєльнікова. - К., 2009 – 44с.
9. Флоренский П.А.Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях/ П. А. Флоренский. - М. : Издательская группа "Прогресс", 1993. - 321 с.

In this article the author analyzes the content and structure of an artistic and educational space of an art school, shows the analogy with the concept of artistic image, proves that artistic and educational space has crucial worth for educational development of personality, which is a subject of this space.

Key words: *artistic space, artistic and educational space, artistic image, subject of the space.*